

Τίτλος Εργασίας:

Με βάση τη συγκριτική θεώρηση έξι (6) Ανοικτών Πανεπιστημίων (Α.Π.): της Μεγάλης Βρετανίας (British Open University OU), του Καναδά (Athabaska Univeristy AU), της Νοτίου Αφρικής (Unisa), του Ανατολικού της Τουρκίας (Anadoulou University), της Αυστραλίας (Australia Open Universities) και της Κίνας (China Open University)

- ✓ Ποιοι είναι κατά τη γνώμη σας οι κοινωνικοί, οικονομικοί και πολιτισμικοί παράγοντες που συντελούν στη διαμόρφωση της φυσιογνωμίας ενός ανοικτού πανεπιστημίου;
- ✓ Με βάση τις περιπτώσεις που μελετήσατε, σε ποιες πτυχές της εκπαιδευτικής διαδικασίας οι παράγοντες αυτοί έχουν εμφανή επίδραση;

1. Εισαγωγή

Στην εργασία αυτή θα επιχειρήσουμε μια συγκριτική μελέτη έξι (6) ανοικτών πανεπιστημίων, με άξονα το βαθμό επιρροής τους από το Βρετανικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, το οποίο αποτέλεσε τη βάση ίδρυσης και λειτουργίας τους. Σκοπός της εργασίας είναι να εντοπίσουμε τον τρόπο που το κάθε Ανοικτό Πανεπιστήμιο ανέπτυξε τη φυσιογνωμία του και την επίδραση των κοινωνικών, οικονομικών και πολιτισμικών παραγόντων στις πτυχές της εκπαιδευτικής τους διαδικασίας.

Η συλλογή των δεδομένων βασίστηκε στις ιστοσελίδες των ιδρυμάτων, τους οδηγούς σπουδών των ιδρυμάτων, άρθρα από επιστημονικά περιοδικά και ιστοσελίδες διεθνών εκπαιδευτικών οργανισμών, με αναφορά στα συγκεκριμένα εκπαιδευτικά ιδρύματα.

Το κυρίως θέμα χωρίζεται σε τρία κεφάλαια. Στο πρώτο (Α) γίνεται η οριοθέτηση των βασικών εννοιών. Στο δεύτερο (Β) μελετώνται οι παράγοντες που επιδρούν στη λειτουργία και εκπαιδευτική πολιτική που εφαρμόζει το κάθε Ανοικτό Πανεπιστήμιο και στο τρίτο (Γ) μελετώνται συγκριτικά οι πτυχές της εκπαιδευτικής διαδικασίας στις οποίες οι παράγοντες αυτοί έχουν εμφανή επίδραση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α

2. Εννοιολογική οριοθέτηση

2.1. Τα Ανοιχτά Πανεπιστήμια

Τα Ανοιχτά Πανεπιστήμια (Α.Π.) αποτελούν μια διακριτή κατηγορία εκπαιδευτικών ιδρυμάτων που άρχισαν να αναπτύσσονται ραγδαία από τα τέλη της δεκαετίας του 1960. Σύμφωνα με τους Κουστουράκη και Παναγιωτακόπουλο (2000) η παιδεία που παρέχουν είναι «ανοιχτή» και συνεχής και εκφράζει το δικαίωμα κάθε υποκειμένου να σπουδάσει ελεύθερα, καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του και χωρίς του περιορισμούς του συμβατικού τρόπου σπουδών. Κατά τον Λιοναράκη (2006). Τα Ανοιχτά Πανεπιστήμια χρησιμοποιούν ως μέθοδο διδασκαλίας τους την εξ αποστάσεως εκπαίδευση, μια συγκεκριμένη μεθοδολογία ευέλικτης και αλληλεπιδραστικής πολυμορφικής μάθησης, όπου κατά τους Schlosser and Simpson, (2002, όπ. αναφ. στο Μουζάκης, 2006) ο φοιτητής βρίσκεται σε γεωγραφική απόσταση από το καθηγητή και χρησιμοποιεί κάποια μορφή τεχνολογία για να επικοινωνήσει μαζί του και να έχει πρόσβαση στο εκπαιδευτικό υλικό.

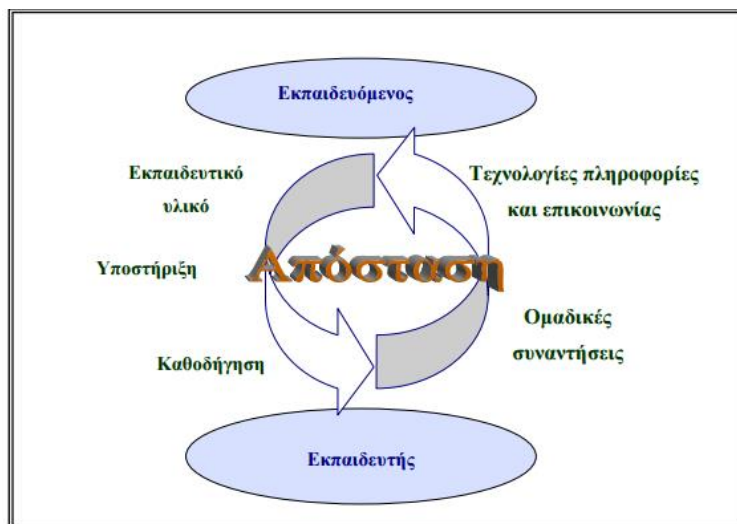
2.2. Η εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση

Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση είναι μία εκπαιδευτική μεθοδολογία η οποία συνάδει με το ιδεώδες της ανοικτής εκπαίδευσης και η οποία αναπτύσσεται ραγδαία τις τελευταίες δεκαετίες, καθώς οι αλλαγές στην κοινωνία, η εκβιομηχάνιση της οικονομίας και οι τεχνολογίες της πληροφορίας και των επικοινωνιών αλλάζουν το εκπαιδευτικό τοπίο και επιβάλλουν νέες, ευέλικτες, εκπαιδευτικές μεθόδους. (Γκιόσος κ.α., 2014)

Μανουσάκη Χρυσή

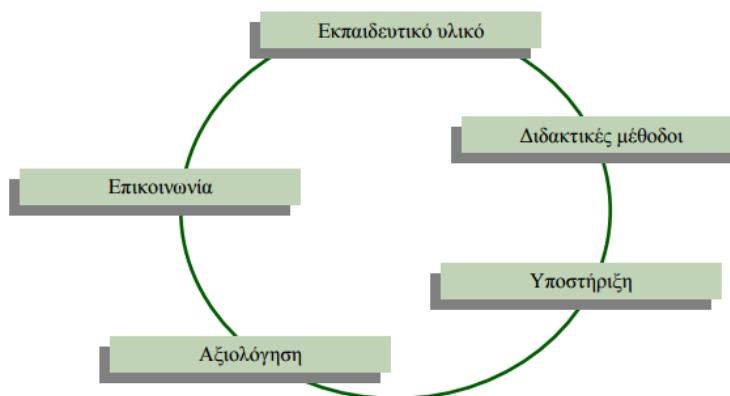
Οι Garrison και Shale (1987, όπ. αναφ. στο Μουζάκης, 2006) δίνουν έμφαση στα ακόλουθα κριτήρια που χαρακτηρίζουν την εξ αποστάσεως εκπαίδευση:

- Την ανάγκη για την όσο το δυνατό μεγαλύτερη επικοινωνία του εκπαιδευτή με τον εκπαιδευόμενο με σκοπό την παροχή καθοδήγησης και υποστήριξης.
- Τη χρήση των νέων τεχνολογιών για την εξασφάλιση συνθηκών αμφίδρομης επικοινωνίας μεταξύ εκπαιδευτή και εκπαιδευόμενου.

Σχήμα 1. Βασικά χαρακτηριστικά της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης

Ως μέθοδος διδασκαλίας και μάθησης, η εξ αποστάσεως εκπαίδευση αναφέρεται σε ένα οργανικά δομημένο σύνολο μέσων και διαδικασιών που αναφέρονται στο εκπαιδευτικό υλικό, στις διδακτικές μεθόδους, στην επικοινωνία μεταξύ εκπαιδευτή και εκπαιδευόμενων, στην υποστήριξη και στην αξιολόγηση των εκπαιδευόμενων. (Μουζάκης, 2006)

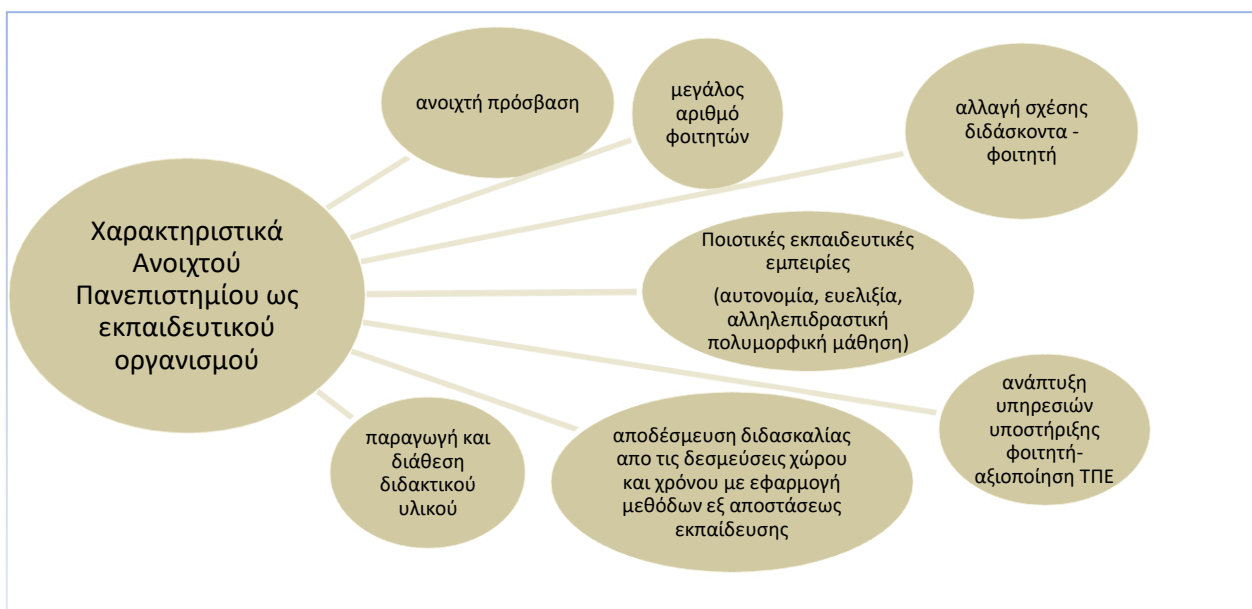

Σχήμα 2 Βασικά στοιχεία της μεθοδολογίας της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης

2.3. Η φυσιογνωμία

Τα ιδιαίτερα πολιτικά, κοινωνικά, οικονομικά, εκπαιδευτικά δεδομένα κάθε χώρας διαμορφώνουν μια διαφορετική φυσιογνωμία για κάθε Α.Π. το οποίο καλείται να καλύψει συγκεκριμένες ανάγκες στη χώρα ίδρυσής του.

Τη διαμόρφωση της φυσιογνωμίας των Α.Π. ενισχύει από τη διεθνή βιβλιογραφία, η Curi Rosenbil (1999) μετά από μια συγκριτική μελέτη, η οποία κατέληξε σε δύο πτυχές που τη διαμορφώνουν. Η πρώτη πτυχή αναφέρεται στο κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο ίδρυσης των Α.Π. που τοποθετείται σε εποχή η οποία χαρακτηρίζεται από καθολική αναγνώριση της εκπαίδευσης και συνδέεται με τις αλλαγές που συντελούνται στην παραγωγή και την αγορά, τις δημογραφικές ανακατατάξεις, τις τεχνολογικές εξελίξεις και τις προοπτικές που δημιουργεί η παγκοσμιοποίηση. Η δεύτερη πτυχή αφορά στα χαρακτηριστικά του Α.Π. ως εκπαιδευτικού οργανισμού με κύρια στοιχεία, την ανοιχτή πρόσβαση, το μεγάλο αριθμό φοιτητών, την αλλαγή σχέσης διδάσκοντα-φοιτητή και την ανάπτυξη υπηρεσιών υποστήριξης του, την παραγωγή και διάθεση διδακτικού υλικού και την αποδέσμευση της διδασκαλίας από τις δεσμεύσεις χώρου και του χρόνου μέσα από την εφαρμογή μεθόδων εξ αποστάσεως εκπαίδευσης.

Σχήμα 3. Οι δύο πτυχές που διαμορφώνουν τη φυσιογνωμία των Ανοιχτών Πανεπιστημίων

3. Οι κοινωνικοί, οικονομικοί και πολιτισμικοί παράγοντες που συντελούν στη διαμόρφωση της φυσιογνωμίας εκάστου ανοικτού πανεπιστημίου

Η ίδρυση, λειτουργία και ανάπτυξη κάθε Ανοικτού Πανεπιστημίου επηρεάζεται από τις εκάστοτε κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές συνθήκες κάθε χώρας οι οποίες διαμορφώνουν τη φυσιογνωμία του. (Λιοναράκης, 2005). Όπως υποστηρίζει η Καλογιαννάκη – Χουρδάκη (2006), η μελέτη εκπαιδευτικών συστημάτων και η συγκριτική θεώρησή τους, συσχετίζεται με τις παρακάτω μεταβλητές, που επηρεάζουν την εκπαίδευση: - έθνος, γλώσσα, κουλτούρα, ιστορία - γεωγραφικοί παράγοντες - οικονομικοί παράγοντες - κοινωνικο-πολιτική ανάπτυξη - κοινωνικο-πολιτική διοίκηση και οργάνωση - διεθνείς σχέσεις - προσωπικότητες που έχουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση κάποιων εκπαιδευτικών φαινομένων και καταστάσεων. Ο Tait (2008) θεωρεί ότι τα πανεπιστήμια αποτελούν πολιτικούς οργανισμούς οι οποίοι ιδρύθηκαν από το κράτος ως απάντηση στην ανεπάρκεια των συμβατικών πανεπιστημίων να ανταποκριθούν στις προκλήσεις της σύγχρονης εποχής.

Κατά τον Perry (1976, όπ.αναφ. στο Λιοναράκης, 2006) η απόφαση για τη δημιουργία του Βρετανικού Ανοικτού Πανεπιστημίου αποτέλεσε μια πολιτική πράξη και δεν ξεκίνησε από τον ακαδημαϊκό χώρο. Οι πολιτικοί της χώρας έθεσαν στους κοινωνικούς στόχους του προγράμματός τους την προώθηση μέτρων για την αντιμετώπιση της εκπαιδευτικής ανισότητας και την αύξηση της πρόσβασης των πολιτών στην εκπαίδευση. Το γεγονός αυτό θα εξυπηρετούσε επίσης οικονομο-τεχνολογικούς στόχους, οδηγώντας στην αξιοποίηση των ικανών, στη μείωση της φτώχειας, στη δικαιότερη κατανομή του εισοδήματος, στην τεχνολογική πρόοδο και στην παραγωγή καλύτερων και περισσότερων τεχνολόγων και επιστημόνων.

Όπως αναφέρουν οι Gaba, K. & Li, Wei, (2015) πολιτική απόφαση της Κεντρικής Κυβέρνησης της Κίνας μετονόμασε το Πανεπιστήμιο της Κεντρικής Ραδιοφωνίας και Τηλεόρασης στο Πεκίνο σε Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κίνας. Η Κίνα στα πλαίσια αναδιαμόρφωσης της οικονομίας και ανοικτότητας χρειαζόταν μεγάλο αριθμό ανθρώπινου δυναμικού και έτσι το πρόγραμμα σπουδών βασίστηκε στις απαιτήσεις της αγοράς. Όπως αναφέρουν οι Zhang, Tsui, CJege, & Kowk, (2002) η λειτουργία του επηρεάστηκε από γενικότερη ακαδημαϊκή κουλτούρα καθώς και από εθνικούς, τοπικούς παράγοντες.

Τα Ανοικτά Πανεπιστήμια της Αυστραλίας (οργανισμός που στηρίζεται σε κοινοπραξία 7 πανεπιστημίων), «κατόπιν επένδυσης της Κυβέρνησης σε πρόγραμμα για ανάπτυξη υποδομής ευρυζωνικών δικτύων αναθεώρησαν την αποστολή τους για να αγκαλιάσουν περαιτέρω τη σύνδεση της εκπαίδευσης και της αγοράς εργασίας». (Greenland & Moore, (2013)

Το Ανοικτό Πανεπιστήμιο Νοτίου Αφρικής (UNISA) που αρχικά λειτούργησε ως εξεταστικό-βαθμολογικό κέντρο των Πανεπιστημίων της Οξφόρδης και του Κέμπριτζ (Boucher, 1973) έθεσε ως προτεραιότητα τον κοινωνικό στόχο της ανθρωπότητας και αποτελεί μια ανοικτή πύλη προς την εκπαίδευση για όλους τους ανθρώπους ανεξάρτητα από τη φυλή, το χρώμα ή τη θρησκεία τους.

Για το Πανεπιστήμιο Anadolou που ιδρύθηκε μετά από απόφαση της Κυβέρνησης της Τουρκίας στο πλαίσιο πολιτικής αναδιάρθρωσης της εκπαίδευσης προκειμένου να αυξήσει τη συμμετοχή στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, αποτελεί βασική στρατηγική η ανοικτή εκπαίδευση μέσα από την παροχή προγραμμάτων εξ αποστάσεως εκπαίδευσης σε πολίτες που ζουν σε φτωχές και απομακρυσμένες περιοχές της Τουρκίας και δεν έχουν τις δυνατότητες και το χρόνο να εγγραφούν σε συμβατικά πανεπιστήμια (MacWilliams, 2000).

	Βρετανικό Α.Π. Open University (OU)	Α.Π. Καναδά (Atabasca)	Α.Π. Αυστραλίας	Α.Π. Νότιας Αφρικής (UNISA)	Α.Π. Τουρκίας (Anadolu)	Α.Π. Κίνας
Πολιτικές αποφάσεις- κρατικές χρηματοδοτήσεις	√	√	√			√
Προοπτικές Παγκοσμιοποίησης	√	√	√	√	√	√
Κοινωνικοί παράγοντες- άρση εμποδίων- ισότητα ευκαιριών- δεύτερη ευκαιρία- δια βίου εκπαίδευση	√	√	√	√	√	√
Πολιτισμικοί παράγοντες (έθνος, γλώσσα, κουλτούρα, ισότητα φύλων, ιστορία, βελτίωση ποιότητας ζωής)				√	√	√
Γεωγραφικοί παράγοντες - Δημογραφικές ανακατατάξεις/ μετακινήσεις λαών		√	√	√	√	√
Οικονομικές αλλαγές στην παραγωγή και αγορά – Εκβιομηχάνιση – τεχνική/επαγγελματική εκπαίδευση- Τεχνολογικές εξελίξεις	√		√	√	√	√

Πίνακας 1. Παράγοντες που επιδρούν στην ίδρυση και λειτουργία των Ανοιχτών Πανεπιστημίων

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ

4. Η επίδραση κοινωνικοοικονομικών παραγόντων στην εκπαιδευτική διαδικασία στις πτυχές της εκπαιδευτικής μεθοδολογίας, της υποστήριξης φοιτητών και της αξιοποίησης ΤΠΕ

Αν συγκρίνουμε τις εκπαιδευτικές πρακτικές που εφαρμόζει το κάθε Ανοιχτό Πανεπιστήμιο στο πρόγραμμά του θα διαπιστώσουμε ότι οι παράγοντες που φαίνονται στον πίνακα αποτελούν και στόχους που προσπαθούν να επιτευχθούν και επηρεάζουν τη λειτουργία των Ανοιχτών Πανεπιστημίων στις πτυχές των βασικών στοιχείων της εκπαιδευτικής μεθοδολογίας εξ αποστάσεως εκπαίδευσης: α) τις διδακτικές μεθόδους, β) την υποστήριξη των φοιτητών με πολλαπλούς τρόπους και γ) την αξιοποίηση των Τ.Π.Ε, ανάλογα τις ανάγκες που καλούνται να ικανοποιήσουν, τις εκάστοτε συνθήκες και ευκαιρίες. Μάλιστα για

την επίτευξη των κοινωνικοοικονομικών και πολιτισμικών στόχων εφαρμόζονται κάποιες στρατηγικές, όπως είναι: α) η στρατηγική της ανοιχτότητας, β) η στρατηγική της ευελιξίας, γ) η στρατηγική της αυτόνομης μάθησης δ) η στρατηγική της διασφάλισης ποιότητας.

Η παγκοσμιοποίηση και η ανάγκη διαμόρφωσης των πολιτών με ευρύτερη αντίληψη και οικουμενική συνείδηση, δεν επιτρέπουν πια στα εκπαιδευτικά συστήματα να λειτουργούν μέσα σε εθνοκεντρικά πλαίσια, αποκομμένα από το παγκόσμιο σύστημα και έτσι τα εκπαιδευτικά ιδρύματα παροχής εξ αποστάσεως εκπαίδευσης επεκτείνονται πέραν των εθνικών τους ορίων (Guri-Rosenblit, 2011). Αυτό παρατηρείται ακόμα και στην περίπτωση του Ανοιχτού Πανεπιστημίου της Κίνας, που αν και απευθύνεται σε Κινέζους πολίτες, μέσω της ανάπτυξης του Ινστιτούτου Κομφούκιος, υποστηρίζει τη διδασκαλία της κινεζικής ως ξένης γλώσσας, έτσι ώστε κινεζική κουλτούρα μπορεί να εξαπλωθεί σε όλο τον κόσμο. Οι στόχοι της παγκοσμιοποίησης υπάρχουν σε όλα τα προγράμματα σπουδών των Ανοιχτών Πανεπιστημίων που μελετάμε, με εξαίρεση να διαφαίνονται ιδιαίτερα έντονα τα χαρακτηριστικά της τοπικής κουλτούρας στην περίπτωση των Ανοιχτών Πανεπιστημίων της Κίνας, της Τουρκίας και της Νότιας Αφρικής. Ο στόχος αυτός πετυχαίνεται, σύμφωνα με τους Κουστουράκη και Παναγιωτακόπουλο (2000), με την εμφάνιση της Ανοιχτής εξ αποστάσεως εκπαίδευσης στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και αρχές του 20^{ου} σε Καναδά, ΗΠΑ και Αυστραλία, ανταποκρινόμενη στις κοινωνικές και γεωγραφικές τους ιδιαιτερότητες και εξυπηρετώντας τις ανάγκες της οικονομικής τους ανάπτυξης. Στην περίπτωση χωρών, όπως Καναδά, Νότια Αφρική, Κίνα, λόγω της μεγάλης γεωγραφικής έκτασης της χώρας, η εξ αποστάσεως εκπαίδευση αποτελεί μια ευρέως χρησιμοποιούμενη πρακτική.

Το Βρετανικό Ανοιχτό Πανεπιστήμιο, ως πρότυπο εκπαιδευτικό κέντρο παροχής εξ αποστάσεως εκπαίδευσης ανέπτυξε κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που επηρέασαν καταλυτικά τη φυσιογνωμία του και τις εκπαιδευτικές πρακτικές που εφαρμόζονται στην εκπαιδευτική μεθοδολογία και στην υποστήριξη των φοιτητών και από τα υπόλοιπα Ανοιχτά Πανεπιστήμια. Το πιο σημαντικό χαρακτηριστικό είναι η «ανοικτότητα» σε ανθρώπους, μεθόδους, τόπους, και ιδέες. Η ανοικτή πρόσβαση στην εκπαίδευση αποτελεί κοινωνικό και πολιτικό αίτημα σε παγκόσμιο επίπεδο και συνδέεται στενά με την προσπάθεια για ισότητα στην εκπαίδευση και πρόσβαση σε ποιοτικές εκπαιδευτικές εμπειρίες. (Steven J. Greenland & Catherine Moore 2013). Σύμφωνα με τα πρότυπα του Βρετανικού Ανοιχτού Πανεπιστημίου η εξ αποστάσεως εκπαίδευση προωθεί την ανοικτή, ολοκληρωμένη, εξατομικευμένη, καθοδηγούμενη, υποστηριζόμενη, ευέλικτη πολυμορφική κοινωνική μάθηση.

Η ΑεξΑΕ ενστερνιζόμενη στη φιλοσοφική της υπόσταση την ψηφιακή κουλτούρα και εναρμονίζοντάς την με μια ανθρωπιστική παιδεία με επίκεντρο τον ίδιο τον εκπαιδευόμενο, καλείται να ανταποκριθεί εναργέστερα στο αίτημα περί πολυδιάστατης μαθησιακής φυσιογνωμίας και, επαγωγικά, στην αναγκαιότητα για ευρύτερη δια βίου μάθηση (Αναστασιάδης, 2006). Η αξιοποίηση νέων εναλλακτικών και ευέλικτων μεθόδων, όπως η εξ αποστάσεως εκπαίδευση μέσω Τ.Π.Ε. εξυπηρετεί τις ανάγκες μεγάλου πλήθους φοιτητών, που τους επιτρέπει να μάθουν στο δικό τους χώρο και χρόνο. Ο μεγάλος αριθμός φοιτητών που μετρά σε εκατομμύρια στο Ανοιχτό Πανεπιστήμιο Anadolu στην Τουρκία αποτελεί απόδειξη.

Η στρατηγική, λοιπόν, της ανοικτής εκπαίδευσης εφαρμόζεται και στα υπόλοιπα ανοιχτά πανεπιστήμια και αποσκοπεί στην πολιτική παροχής ίσων ευκαιριών για άτομα διαφορετικού φύλου, ηλικίας, γλώσσας και εθνότητας, τη διασφάλιση ίσων δυνατοτήτων εξ αποστάσεως πρόσβασης στο εκπαιδευτικό περιεχόμενο, την ισότιμη συμμετοχή όλων των φοιτητών στις υποστηρικτικές υπηρεσίες (παροχής υλικού, συμβουλευτικής, καθοδήγησης) που παρέχει το Πανεπιστήμιο, τη διαμόρφωση και το συνεχή εμπλουτισμό του προγράμματος σπουδών με νέα θεματικά πεδία, τα οποία ανταποκρίνονται όχι μόνο στις ανάγκες της αγοράς αλλά και στα κοινωνικο-πολιτισμικά χαρακτηριστικά των φοιτητών, όπως και στις ιδιαίτερες απαιτήσεις φοιτητών και ατόμων με ειδικές ανάγκες και τις ιδιαιτερότητες κατηγοριών πληθυσμού όπως είναι έγκλειστοι σε σωφρονιστικά ιδρύματα (όπως στην περίπτωση της Αφρικής και της Τουρκίας).

Η υποστήριξη των φοιτητών με ειδικές ανάγκες αναπτύσσεται στο Ανοιχτό Πανεπιστήμιο Anadolu, όπως αναφέρουν οι Ozgur & Gurcen (2004) με ένα πρόγραμμα μετατροπής των παραδοσιακών βιβλίων σε

ηλεκτρονικά ηχητικά βιβλία παρέχοντάς τη δυνατότητα στους τυφλούς φοιτητές να γίνουν ανεξάρτητα άτομα. Επίσης, κατά τους Ozgur Yilmazel Erk Ekin, (2015), , καλύπτονται οι απαιτήσεις των φοιτητών στο πανεπιστήμιο Anadolu να έχουν πρόσβαση στο εκπαιδευτικό τους ίδρυμα χωρίς όρια καθώς κυκλοφόρησε η πρώτη εφαρμογή για κινητά σε μια iOS πλατφόρμα .

Η υποστήριξη του φοιτητή συνήθως ταυτίζεται με την εκπαιδευτική μεθοδολογία που εφαρμόζεται σε όλα τα Ανοιχτά Πανεπιστήμια που έχουν πρότυπο το Βρετανικό Ανοιχτό Πανεπιστήμιο, εκτός της περίπτωσης: α) του Ανοιχτού Πανεπιστημίου UNISA, που αναλαμβάνει το ρόλο Κράτους-πρόνοιας με υπηρεσίες που είναι διαθέσιμες στους φοιτητές και περιλαμβάνουν κέντρα συμβουλευτικής για την αντιμετώπιση του HIV/AIDS και β) του Ανοιχτού Πανεπιστημίου της Κίνας «βασικός προσανατολισμός του οποίου είναι να αποτελέσει ένα δημόσιο πανεπιστήμιο κοινωνικής πρόνοιας που προωθεί την καλλιέργεια πολιτιστικής ταυτότητας». (Altbach, 2009).

Κάποια Ανοιχτά Πανεπιστήμια για την εγγραφή φοιτητών απαιτούν δίδακτρα αλλά επιτελώντας κοινωνικό ρόλο παρέχουν δάνεια και υποτροφίες. Εξαιρείται το Α.Π. Athabasca που έχει πολύ ακριβά δίδακτρα . Το Ανοιχτό Πανεπιστήμιο της Κίνας υποστηρίζει τον κοινωνικό του ρόλο επιτρέποντας την ανοιχτή πρόσβαση φοιτητών όταν συντρέχουν κοινωνικοί και οικονομικοί λόγοι χωρίς να περάσουν τις απαραίτητες εξετάσεις. Το UNISA προσφέρει δίκαιη και ισότιμη πρόσβαση (χωρίς εξετάσεις) στην τριτοβάθμια εκπαίδευση για όλους τους ανθρώπους ανεξάρτητα από τη φυλή, το χρώμα ή τη θρησκεία.

Στην εκπαιδευτική διαδικασία των Ανοιχτών Πανεπιστημίων μέσω της ευελιξίας ικανοποιούνται κοινωνικοί στόχοι. Στην περίπτωση του UNISA η πρόσβαση είναι ποσοστιαία ανάλογη με τα δημογραφικά στοιχεία της πληθυσμιακής σύνθεσης της χώρας. Επίσης, στα πλαίσια της ευελιξίας τα Ανοιχτά Πανεπιστήμια της Αυστραλίας, όπως και το Athabasca στον Καναδά δίνουν τη δυνατότητα απόσυρσης και επανεγγραφής χωρίς κόστος, ή μεταφοράς των μονάδων Θ.Ε. σε συμβατικά ή άλλα Ανοιχτά Πανεπιστήμια. Επίσης, τα εκπαιδευτικά προγράμματα του Πανεπιστημίου Athabasca (AU) έχουν αρκετές ημερομηνίες έναρξης κατά τη διάρκεια του ακαδημαϊκού έτους. Οι φοιτητές στο Πανεπιστήμιο Athabasca ολοκληρώνουν τα προγράμματα σπουδών που επιλέγουν, ενώ παράλληλα μπορούν να εργάζονται ενώ παράλληλα προσφέρεται η δυνατότητα δια ζώσης παρακολούθησης στους φοιτητές που το επιθυμούν. Στο Πανεπιστήμιο της Κίνας η υποστήριξη των φοιτητών περιλαμβάνει ένα πρόγραμμα απονομής επαίνων και χορήγησης υποτροφιών, το οποίο άρχισε να εφαρμόζεται από το 2009 με σκοπό να ενισχύσει τους φοιτητές, έτσι ώστε να διατηρήσουν τον ενθουσιασμό, τις φιλοδοξίες τους και να μείνουν προσηλωμένοι στη μελέτη τους.

Τα Ανοιχτά Πανεπιστήμια ικανοποιούν τους οικονομικούς τους στόχους μέσω της μαζικής παραγωγής και διανομής του εκπαιδευτικού υλικού μειώνοντας το κόστος και για το φοιτητή και για το Πανεπιστήμιο. Το Ανοιχτό Πανεπιστήμιο Athabasca θέτει πολύ υψηλούς στόχους στη διδασκαλία, την έρευνα και τις γνώσεις των φοιτητών και παρέχει πακέτο εκπαιδευτικού υλικού (έντυπο με οδηγούς μελέτες και υλικά για πειράματα) ώστε εμπλέκει ενεργά το φοιτητή και υποστηρίζει την αυτόνομη μάθηση και τη διάκριση του φοιτητή.

Στα πλαίσια διασφάλισης ποιότητας πολλά Ανοιχτά Πανεπιστήμια λαμβάνουν υπόψιν τις συνεχείς εξελισσόμενες ανάγκες και απαιτήσεις της κοινωνίας και της οικονομίας και εμπλουτίζουν συνεχώς τα προγράμματά τους ενώ παράλληλα επιδιώκουν συνεργασίες με άλλα Πανεπιστήμια, Οργανισμούς ή ιδιωτικούς φορείς, όπως στην περίπτωση του UNISA και της Κίνας που σκοπό έχουν να προωθήσουν την οικονομική, κοινωνική, πολιτική αναμόρφωση της χώρας τους. Στους στόχους διασφάλισης ποιότητας υπόκεινται και οι αξιολογήσεις πολλών Ανοιχτών Πανεπιστημίων εσωτερικά αλλά και από εξωτερικούς φορείς. Στο Ανοιχτό Πανεπιστήμιο Κίνας οργανώνονται διαγωνισμοί ανάδειξης ταλέντων με σκοπό τη διάχυση καλών πρακτικών, ευρεσιτεχνίας και πολιτισμικών στοιχείων μεταξύ όλων των μελών της πανεπιστημιακής κοινότητας. Χαρακτηριστικό του Ανοιχτού Πανεπιστημίου Athabasca είναι η επιδίωξη διακρίσεων στη διδασκαλία, έρευνα, υπηρεσίες και γνώσεις του φοιτητή.

Τα Ανοιχτά Πανεπιστήμια αξιοποιούν τις Τ.Π.Ε. σε θέματα οργάνωσης, επικοινωνίας, υποστήριξης της μάθησης, πρόσβασης στο υλικό και σε ηλεκτρονικές βιβλιοθήκες. Σύμφωνα με τους Jones, Aoki, Rusman, Schlusmans (2009), ο βαθμός αξιοποίησης των Τ.Π.Ε. δεν προσδιορίζεται από τις εκάστοτε τεχνολογικές υποδομές και τα εκάστοτε ψηφιακά μέσα που μια χώρα διαθέτει, αλλά από τις εκπαιδευτικές πρακτικές που το καθένα εφαρμόζει. Κάποια Ανοιχτά Πανεπιστήμια αν και έχουν κοινή ιδεολογική αφετηρία και λειτουργούν σε ανεπτυγμένες χώρες που διακρίνονται για την υψηλή τεχνολογική τους ανάπτυξη έχουν διαμορφώσει το δικό τους πλαίσιο ένταξης ΤΠΕ στο εκπαιδευτικό τους μοντέλο βάσει των εθνικών τους χαρακτηριστικών και των ιδιαιτεροτήτων της χώρας στην οποία λειτουργούν.

Το Ανοιχτό Πανεπιστήμιο Atabasca παρέχει αποκλειστικά σπουδές εξ αποστάσεως, ενώ άλλα Ανοιχτά Πανεπιστήμια, όπως στην περίπτωση των Ανοιχτών Πανεπιστημίων Anadolu, Κίνας και UNISA στα πλαίσια της ευελιξίας παρέχονται υψηλής ποιότητας ευκαιρίες μάθησης και στους χώρους του πανεπιστημίου (δια ζώσης) και εξ αποστάσεως. Σύμφωνα με τους Ozturk, S., & Saglik, M., (2001) ο συνδυασμός των παραδοσιακών και σύγχρονων εκπαιδευτικών τεχνολογιών από τα Ανοιχτά Πανεπιστήμια είναι στις απαιτήσεις των φοιτητών, καθώς διαμορφώνουν ένα αποτελεσματικό εξ αποστάσεως εκπαιδευτικό σύστημα. Ο Ηλεκτρονικός Υπολογιστής που στη δεκαετία του 1960 δεν φανταζόμασταν ότι θα χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση και σήμερα χρησιμοποιείται για κάθε σκοπό, βρίσκεται στη θέση να αποτελεί το εκπαιδευτικό εργαλείο του μέλλοντος. (Rowntree 1994). Όμως, το πόσο καλά και αποτελεσματικά το εργαλείο αυτό θα χρησιμοποιηθεί εξαρτάται απολύτως από τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες της χώρας.

Πολλά Ανοιχτά Πανεπιστήμια αξιοποιούν τις δυνατότητες της σύγχρονης διαδραστικής τεχνολογίας (τηλεδιάσκεψη, MOOCs, κλπ) όπως για παράδειγμα στο Ανοιχτό Πανεπιστήμιο Anadolu, όπου η αλληλεπίδραση φοιτητή και διδάσκοντα αποτελεί βασική πτυχή της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Όμως στο Ανοιχτό Πανεπιστήμιο UNISA η εκπαιδευτική μεθοδολογία λαμβάνει υπ όψιν το ιστορικό υπόβαθρο και την κουλτούρα της χώρας και ενώ δεν υφίσταται ο ρόλος του Καθηγητή Συμβούλου, η απουσία αυτή αποκαθίσταται από κλειστές συνεργαζόμενες ομάδες (ανά φυλή) που εφαρμόζουν μεθόδους αλληλοδιδασκτικής. Η ομαδοσυνεργατικότητα και ο ρόλος του καθηγητή – συμβούλου απουσιάζει επίσης από το Ανοιχτό Πανεπιστήμιο της Κίνας. Σύμφωνα με το Λιοναράκη (2006) στην εξΑΕ υπάρχει η αναγκαιότητα εμπλουτισμού της εκπαιδευτικής διαδικασίας με την ανάπτυξη ενός περιβάλλοντος συνεργατικής μάθησης βασιζομένου στις αρχές του κοινωνικού εποικοδομισμού και της εκπαίδευσης ενηλίκων.

1. Συμπεράσματα

Ανακεφαλαιώνοντας, στην παρούσα εργασία εξετάσαμε τους κοινωνικούς, οικονομικούς και πολιτισμικούς παράγοντες που συντελούν στη διαμόρφωση της φυσιογνωμίας ενός ανοικτού πανεπιστημίου καθώς επίσης και τις πτυχές της εκπαιδευτικής διαδικασίας στις οποίες οι παράγοντες αυτοί έχουν εμφανή επίδραση. Αυτό έγινε κατόπιν βιβλιογραφικής έρευνας στον τρόπο ίδρυσης, οργάνωσης και εκπαιδευτικής πολιτικής που εφαρμόζουν στα εκπαιδευτικά τους προγράμματα τα άνω ανοιχτά πανεπιστήμια. Διαπιστώθηκε ότι προκύπτουν σημαντικά ευρήματα καθώς η επιρροή των παραγόντων στα χαρακτηριστικά της εκπαιδευτικής πρακτικής είναι πολύ μεγάλη.

Τα Ανοιχτά Πανεπιστήμια έχουν δημιουργηθεί για να εξυπηρετήσουν συγκεκριμένες κοινωνικοοικονομικές, τεχνολογικές πολιτισμικές και εκπαιδευτικές ανάγκες σε σχέση με τη χώρα προέλευσής τους και τις εκάστοτε συνθήκες της εποχής. Η εκπαιδευτική πολιτική θεωρείται βασικό εργαλείο της οικονομικής ανάπτυξης, της κοινωνικής συνοχής και της ευημερίας. Στόχος της εκπαιδευτικής πολιτικής των χωρών είναι να συνδέσουν την αποτελεσματικότητα με τις διαστάσεις, της απόδοσης, της ποιότητας και της ισότητας. Ενώ εφαρμόζουν παρόμοιες στρατηγικές σε θέματα οργάνωσης και εκπαιδευτικής πολιτικής, στο ευρύτερο πλαίσιο του παγκόσμιου καπιταλισμού, εντούτοις παρουσιάζουν

κάποιες διαφορές στην προσπάθειά τους να ικανοποιήσουν και τοπικές ανάγκες και ευκαιρίες. το κάθε ανοικτό πανεπιστήμιο υιοθετεί τη δική του πολιτική και έτσι ευνοείται και εντείνεται την ανομοιομορφία. Απαιτείται προφανώς αρκετός καιρός ακόμα για να μπορούμε να μιλάμε για σύγκλιση υπηρεσιών και για συστηματοποίηση του πεδίου της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης. (Κόκκινος, 2005)

Συμπερασματικά θα μπορούσαμε να πούμε, ότι και τα Ανοιχτά Πανεπιστήμια, ως προς την εκπαιδευτική πρακτική που εφαρμόζουν αποτελούν έκφραση των συγκεκριμένων ιδεολογικοπολιτικών επιλογών και της κοινωνικής φιλοσοφίας των χωρών στις οποίες αναπτύχθηκαν. Οι Καρατζιά & Λαμπρόπουλος (2006) είχαν αναφέρει ότι είναι ανάγκη να γίνει μια προσεκτική κοινωνική και οικονομική ανάλυση των στόχων κάθε κοινωνίας με τις ιδιομορφίες της, για την εξεύρεση αποτελεσματικών μοντέλων παροχής εκπαίδευσης, στο πλαίσιο του ιστορικού, κοινωνικού, οικονομικού, πολιτικού συγκείμενου κάθε χώρας, έτσι ώστε να υπάρξει πραγματικά βελτίωση της εκπαίδευσης και του βιοτικού επιπέδου.

Η συγκριτική μελέτη διαφορετικών πανεπιστημίων συμβάλει στην ανάδειξη καλών πρακτικών και στρατηγικών διερεύνησης και εμπάθυνσης του ρόλου που τα ανοιχτά πανεπιστήμια καλούνται να διαδραματίσουν σήμερα. Σύμφωνα με τον Γκιόσο Ι κ.α. (2008) οι σύγχρονες κοινωνίες αναζητούν ευέλικτες μορφές εκπαίδευσης που θα ικανοποιούν την ανάγκη για δια βίου μάθηση. Καθώς η από απόσταση εκπαίδευση είναι ευέλικτη και μπορεί να ικανοποιήσει τις σύγχρονες εκπαιδευτικές ανάγκες, διαφαίνεται ότι τον 21ο αιώνα θα γνωρίσει τεράστια ανάπτυξη.

5. Βιβλιογραφία

Altbach, P. (2009). One-third of the globe: The future of higher education in China and India, *Prospects* 39:11–31.

Anadolu University (2016). Ανακτήθηκε στις 27 Δεκεμβρίου, 2016, από: <https://www.anadolu.edu.tr/en>

Αναστασιάδης, Π. (2014). Η έρευνα για την ΕξΑΕ με τη χρήση των ΤΠΕ (e-learning) στο Ελληνικό Τυπικό Εκπαιδευτικό Σύστημα. Ανασκόπηση και προοπτικές για την πρωτοβάθμια, δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση. *Open Education. The Journal for Open and Distance Education and Educational Technology*, 10(1), 5–28. Ανακτήθηκε 18 Δεκεμβρίου, 2016, από [.](http://journal.openet.gr/index.php/openjournal/article/view/191)

Athabasca University (AU) (2016). Ανακτήθηκε στις 27 Δεκεμβρίου, 2016, από: <http://www.athabascau.ca/discover/>

Boucher, M. (1973). *Spes in Arduis: a history of the University of South Africa*. Pretoria: Unisa.

CARNOY, M. (1986) Education for Alternative Development, στο ALTBACH, P., G. & KELLY, G., P., *New Approaches to Comparative Education*, Chicago, University of Chicago Press.

Γκιόσος Ι. Μαυροειδής Η., Κουτσούμπα, Ι. (2008) Η έρευνα στην από απόσταση εκπαίδευση: ανασκόπηση και προοπτικές. *Open Education – The Journal for Open and Distance Education and Educational Technology*, Τόμ. 4, Αρ. 1 Ανακτήθηκε 21 Δεκεμβρίου, 2016, από <http://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/openjournal/article/view/9724/9870>

Γκιόσος Ι. Μαυροειδής Η., Κουτσούμπα, Ι. (2014) Επισκόπηση Θεωρητικών Εννοιών στην εκπαίδευση από απόσταση στο *Open Education – The Journal for Open and Distance Education and Educational Technology*,. Τόμ. 10, Αρ. 1

Chang Yeul Yang Bowon Kim , (2010), " STANDARDS AND INDEXES FOR EVALUATING OPEN UNIVERSITIES ", *Asian Association of Open Universities Journal*, Vol. 5 Iss 1 pp. 32 – 40. Ανακτήθηκε

Μανουσάκη Χρυσή

στις 26 Δεκεμβρίου, 2016, από: <http://www.emeraldinsight.com/doi/pdfplus/10.1108/AAOUJ-05-01-2010-B005>

De Fazio, T. & Crock, M. (2008). Enabling learning, addressing retention: Supporting students via online tutorials with Smarthinking. In Hello! Where are you in the landscape of educational technology? Proceedings ascilite Melbourne 2008. <http://www.ascilite.org.au/conferences/melbourne08/procs/defazio-2.pdf>

Gaba, K. & Li, Wei, (2015). Growth and development of distance education in India and China: a study on policy perspectives. *Open Praxis*, Τομ. 7 (4),, σελ. 311–323. Ανακτήθηκε στις 28 Δεκεμβρίου, 2016, από: <http://www.openpraxis.org/index.php/OpenPraxis/article/view/248>

Guri-Rosenblit, S. (2012). Open/Distance Teaching Universities Worldwide: Current Challenges and Future Prospects, *EduAkcja. Magazyn edukacji elektronicznej* , 2 (4), 4—12. Ανακτήθηκε στις 27 Δεκεμβρίου, 2016, από: <http://creativity.a2hosted.com/masters/courses/A1EISAGWGHSTHNANOIXTHKAIE3APOSTAS/document/27.pdf>

Jones, Chris; Aoki, Kumiko; Rusman, Ellen and Schlusmans, Kathleen (2009). A comparison of three Open Universities and their acceptance of Internet Technologies. In: Proceedings of the 23rd ICDE World Conference on Open Learning and Distance Education, 7-10 June 2009, Maastricht, Netherlands.

Johnson, Genevieve M., (2015). On-Campus and Fully-Online University Students: Comparing Demographics, Digital Technology Use and Learning Characteristics, *Journal of University Teaching & Learning Practice*, 12(1). Ανακτήθηκε στις 26 Δεκεμβρίου, 2016, από: <http://ro.uow.edu.au/jutlp/vol12/iss1/4>

Καλογιαννάκη, Χουρδάκη, Π. (2001) Συγκριτική Εκπαίδευση και εκπαιδευτικά φαινόμενα: μια θεωρητική κριτική προσέγγιση, στο Σ. ΜΠΟΥΖΑΚΗΣ (επιμ.), Συγκριτική Παιδαγωγική ΙΙΙ, Θεωρητικά, μεθοδολογικά προβλήματα και σύγχρονες τάσεις στη διεθνή εκπαίδευση, Σειρά: Συγκριτική Παιδαγωγική, Αθήνα, Εκδόσεις Gutenberg, σ. 33 – 47.

Κόκκινος Δ. (2005) «Σύγκριση των Ανοιχτών Πανεπιστημίων της Ευρώπης με έμφαση στις υπηρεσίες των βιβλιοθηκών τους.» (Αδημοσίευτη μεταπτυχιακή εργασία). Ιόνιο Πανεπιστήμιο. Τμήμα Αρχιτεκτονικής-Βιβλιοθηκονομίας. Ανακτήθηκε στις 22 Δεκεμβρίου, 2016, από: <http://eprints.rclis.org/7738/1/comparison1.pdf>

Κόκκος Α. & Λιοναράκης Α. (1998) *Ανοιχτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*, τ. Β, ΕΑΠ, Πάτρα.
Κουλικούρδη Α.,(2009). Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση: Πρόσβαση για όλους. *Open Education - The Journal for Open and Distance Education and Educational Technology*. Τομ. 5 (1). Ανακτήθηκε στις 25 Δεκεμβρίου, 2016, από: <http://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/openjournal/article/view/9694/9859>

Κουστουράκης Γ. & Παναγιωτακόπουλος Χ. (2000). Η Ανοιχτή και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση στο σύγχρονο κόσμο. *Ιστορική – Κοινωνιολογική Προσέγγιση. Νέα Παιδεία* (94) σελ. 12-26

Λιοναράκης Α., (2006). Η θεωρία της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης και η πολυπλοκότητα της πολυμορφικής της διάστασης. Στο Α. Λιοναράκης (Επιμ.) *Ανοιχτή και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση-Στοιχεία Θεωρίας και Πράξης*, (σελίδες 7-41). Αθήνα: Προπομπός. Ανακτήθηκε στις 22 Δεκεμβρίου, 2016, από: <http://www.opengr.net/MEDIE1/ODLALionarakis.htm>

Λιοναράκης, Α. (2005). Ανοιχτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση και διαδικασίες μάθησης. Στο: Π. Βασάλα, Ι. Γκιόσος, Μ. Κουτσούμπα, Α. Λιοναράκης, Μ. Ξένος, & Χ. Παναγιωτακόπουλος, *Ανοιχτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση: Παιδαγωγικές και τεχνολογικές εφαρμογές* (σσ. 13- 38). Πάτρα: Ε.Α.Π.

Μανουσάκη Χρυσή

Μουζάκης, Χ. (2006). ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΕΝΗΛΙΚΩΝ 8. Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση στην εκπαίδευση ενηλίκων - Παραδείγματα και περιπτώσεις εφαρμογής. Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. ΙΙ του ΥΠ.Ε.Π.Θ., Μέτρο 1.1. Ενέργεια 1.1.2.Β. Αναρτήθηκε στις 29 Δεκεμβρίου, 2016, από: <http://repository.edulll.gr/edulll/retrieve/2535/790.pdf>

Macwilliams, B. (2000). Turkey's Old-Fashioned Distance Education Draws the Largest Student Body on Earth, *The Chronicle of Higher Education*. Ανακτήθηκε από τον δικτυακό τόπο: <https://business.highbeam.com/434953/article-1G1-65772374/turkey-oldfashioned-distance-education-draws-largest>

Open University. (OU) (2016) Ανακτήθηκε στις 27 Δεκεμβρίου, 2016, από: <http://www.open.ac.uk/>

Open University of China (OUC) (2016). Ανακτήθηκε στις 27 Δεκεμβρίου, 2016, από: <http://en.ouchn.edu.cn/>

Open Universities Australia Pty Ltd [AU] (2016) Ανακτήθηκε στις 27 Δεκεμβρίου, 2016, από: <https://www.open.edu.au/>

Ozturk, S., & Saglik, M., (2001). Uses of distance education technologies at Mega Universities: A case study of anadolu University Turkey. Ανακτήθηκε στις 27 Δεκεμβρίου, 2016 από: http://www.icte.org/t00_library/137%201p.pdf

Ozturk, S., & Gurcan. H., (2004). An Audio-Book Project for Blind Students at the Open Education System of Anadolu University. *The Turkish Online Journal of Educational Technology – TOJET July 2004 Τόμ.3 (3) Άρθρο 1*. Ανακτήθηκε στις 27 Δεκεμβρίου, 2016 από:

http://creativity.a2hosted.com/masters/app/upload/users/6/6/my_files/331.pdf

Ozgun Yilmazel Erk Ekin , (2015)," Mobile Applications at a Mega University: Anadolu University Campus App ", *Asian Association of Open Universities Journal*, Vol. 10 Iss 1 pp. 13 - 21 Ανακτήθηκε στις 27 Δεκεμβρίου, 2016, από: <http://dx.doi.org/10.1108/AAOUJ-10-01-2015-B003>

Perry, W., (1976). *Open University*, Milton Keyne. Open University Press

Παπαδημητρίου, Σ. & Λιοναράκης, Α. (2009). Ο Ρόλος του Καθηγητή - Συμβούλου και η ανάπτυξη μηχανισμού υποστήριξης του στην εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση, In *PROCEEDINGS of 5th International Conference in Open & Distance Learning*, November 2009, Athens, Greece.

Steven J. Greenland & Catherine Moore (2013). Patterns of Student Enrolment and Attrition in Australian Open Access Online Education: A Preliminary Case Study, *Open Praxis*, 6/1, January–March 2014, 45–54.

Tait, A. (2008). What are open universities for? *Open Learning: The Journal of Open, Distance and eLearning*, 23(2), 85-93. Ανακτήθηκε 17 Δεκεμβρίου, 2016, από <http://www.edc.uoc.gr/~panas/EAP/Tmimata/Nea%20paralila%20keimena/What%20are%20open%20universities%20for.pdf>

Tait, A. (2008). Distance and E-Learning, Social Justice, and Development: The Relevance of Capability Approaches to the Mission of Open Universities. *The international review of research in open and distance learning*. Τομ.14 (4). Ανακτήθηκε στις 27 Δεκεμβρίου, 2016, από .....

University of South Africa (UNISA). (2016). Ανακτήθηκε στις 27 Δεκεμβρίου, 2016, από: <http://www.unisa.ac.za/sites/corporate/default>

UNESCO. (2002) *Open and distance learning, trends, policy and strategy considerations*. Paris : Author.

Zhang, W.; Tsui, C.; Jegede, O.; Ng, F. & Kowk, Louisa. 2002. "A comparison of distance education in selected Asian open universities," Paper presented at the 14th Annual Conference of the Asian Association of Open Universities, Manila, Philippines, October 25-27, 2000. Αναρτήθηκε στις 25 Δεκεμβρίου 2016, από: <http://www.ouhk.edu.hk/cridal/gdenet/Management/Governance/EAM11A.html>